

Konstytucja 3 maja, oficjalnie Ustawa rządowa, pierwsza w Europie, druga w świecie (po Konstytucji Stanów Zjednoczonych) ustawa zasadnicza, uchwalona w atmosferze zamachu stanu 3 V 1791 przez Sejm Czteroletni.

Jej projekt powstał dzięki współdziałaniu od końca 1790 Stanisława Augusta Poniatowskiego ze stronnictwem patriotycznym, skupiającym znaczną liczbę posłów na sejm; ze stronnictwem była związana część dawnej antykrólewskiej opozycji magnackiej, kierownictwo sejmu (marszałek S. Małachowski) oraz H. Kołłątaj uchodzący za przywódcę obozu radykalnego. Konstytucja była zatem dziełem głównie króla, I. Potockiego, S. Piattolego i H. Kołłątaja. Ustawę z 3 maja poprzedziły 2 ustawy z tegoż roku, uznane za integralną część Konstytucji: z 24 III, o reorganizacji sejmików, i z 18 IV, o sprawach mieszczan i ustroju miast. Konstytucja pozostawiła ustrój stanowy, osłabiła pozycję magnaterii; usunięto z sejmików szlachtę gołątę; feudalny cenzus szlacheckiego urodzenia został ograniczony w prawie wyborczym przez dodanie burżuazyjnego cenzusu — posiadania. Mieszczaństwu umożliwiono nobilitację, m.in. z tytułu nabycia majątków ziemskich i zasług dla kraju; ogółowi mieszczan w miastach królewskich, ogłoszonych jako „wolne”, zapewniono wolności osobiste, prawo sprawowania urzędów i in.; potwierdzono opiekę władzy państwowej nad Żydami. Najmniej zmian wprowadzono w położeniu chłopów, utrzymano poddaństwo, wolność osobistą otrzymali tylko przybysze z zagranicy; na ogół chłopów rozciągnięto „opiekę prawa i rządu krajowego”. Konstytucja zniosła podział na Koronę i Litwę; naczelnym organem władzy pozostał sejm, któremu zapewniono pełnię władzy ustawodawczej, prawo stanowienia budżetu i podatków, daleko idącą kontrolę rządu; miał być złożony z 204 posłów, wybieranych na sejmikach przez szlachtę posesjonatów, oraz 24 tzw. plenipotentów miast, z ograniczonym głosem doradczym; zmniejszono rolę senatu; zniesiono liberum veto i zakazano konfederacji. Wprowadzono zasadę dziedziczenia tronu (w saskiej dynastii Wettinów) i osobistej odpowiedzialności monarchy. Wzmocnieniu uległ rząd (z królem jako przewodniczącym Straży Praw na czele) oraz administracja; akty królewskie wymagały podpisu jednego z ministrów; ministrowie mieli odpowiadać za naruszenie prawa przed sądem sejmowym, a za kierunek polityki rządu — przed królem i sejmem; pod zwierzchnictwem króla i Straży Praw pozostawały komisje wielkie (ministerstwa): edukacji, policji, skarbu i wojska; zarząd krajem powierzono w terenie komisjom porządkowym cywilno-wojskowym. Konstytucja poczyniła też pewne zmiany w sądownictwie szlacheckim i miejskim. W zamierzeniu części jej twórców stanowiła punkt wyjścia dalszych przemian ekonomiczno-społecznych i politycznych.

Obalona w połowie 1792 wskutek działalności konfederacji targowickiej i przegranej wojny z Rosją.

Źródło: Encyklopedia PWN